

DANIEL MOCANU

PRAZNICUL CINCIZECIMII
– ABORDARE LITURGICĂ ȘI MUZICALĂ.
ANALIZĂ DE CAZ:
CÂNTĂRI DIN TRADIȚIA ORTODOXĂ ROMÂNEASCĂ
A SECOLELOR XIX-XXI

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

Daniel Mocanu

Praznicul Cincizecimii

- abordare liturgică și muzicală.

Analiză de caz:

**Cântări din tradiția ortodoxă românească
a secolelor XIX-XXI**

Referenți științifici:

Pr. Prof. univ. dr. Vasile Stanciu

Pr. Prof. univ. dr. Viorel Sava

Coperta: Icoană Bizantină din secolul XII (www.ruicon.com)

ISBN 978-606-37-0735-3

**© 2020 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedep-
sește conform legii.**

**Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>**

Daniel Mocanu

**Praznicul Cincizecimii
– abordare liturgică și muzicală.**

Analiză de caz:

**Cântări din tradiția ortodoxă românească
a secolelor XIX-XXI**

Presa Universitară Clujeană

2020

CUPRINS

PREFAȚĂ	11
INTRODUCERE	13
A: PRAZNICUL CINCIZECIMII – PERSPECTIVĂ LITURGICĂ	21
I. ORIGINEA ȘI DEZVOLTAREA ISTORICĂ	
A PRAZNICULUI CINCIZECIMII	21
I. 1. Perspectiva lexico-semantică a Praznicului Cincizecimii.....	21
I. 2. Perspectiva istorică a Praznicului Cincizecimii.	
Recurențele biblice	22
I. 2. 1. În Vechiul Testament.....	23
I. 2. 2. În Noul Testament.....	31
I. 3. Perspectiva istorică a Praznicului Cincizecimii.	
Recurențele patristice	42
II. PRAZNICUL CINCIZECIMII ÎN CĂRȚILE DE CULT	76
II. 1. Istoricul <i>Penticostarului</i>	76
II. 2. Manuscrise și ediții	79
II. 2. 1. <i>Penticostarul</i> grecesc	79
II. 2. 2. <i>Penticostarul</i> slavonesc	83
II. 2. 3. <i>Penticostarul</i> românesc	86

II. 3. Rangul sărbătorii	89
II. 4. Imnografii	91
III. ASPECTE TIPICONALE PRIVITOARE	
LA PRAZNICUL CINCIZECIMII.....	97
III. 1. Geneza și caracteristicile tradițiilor liturgice	97
III. 2. Descrierea principalelor surse și manuscrise ale Duminicii Cincizecimii	109
III. 3. Rubrici și rânduiele tipiconale ale Duminicii Cincizecimii	112
IV. ANALIZA STRUCTURALĂ ȘI TEMATICĂ A REGISTRULUI	
LITURGIC AL PRAZNICULUI CINCIZECIMII.....	137
IV. 1. Sursele și evoluția recuzitei imnografice a Praznicului Cincizecimii. Analiză structurală.....	137
IV. 2. Învățătura Bisericii reflectată în imnografia praznicului. Analiză tematică	152
B. PRAZNICUL CINCIZECIMII – PERSPECTIVĂ MUZICALĂ	166
I. PRELIMINARII	166
I. 1. Aspecte metodologice	166
I. 2. Periodizare	177
I. 2. Manuscrise și cărți de muzică psaltică românească cuprinzând slujba Praznicului Cincizecimii.....	178
II. ANALIZĂ DE CAZ:	
CÂNTĂRI LA PRAZNICUL CINCIZECIMII DIN TRADIȚIA ORTODOXĂ ROMÂNEASCĂ A SECOLELOR XIX-XXI	185
II. 1. Procesul de <i>românire</i> a cântării între anii 1823-1860.....	185

II. 1. 1. Procesul de <i>românire</i> – scurt excurs teoretic: definiție, faze, autori	185
II. 1. 2. Procesul de <i>românire</i> reflectat în slujba Cincizecimii – analiză comparativă	191
II. 1. 2. 1. Macarie Ieromonahul (1750-1836)	192
II. 1. 2. 2. Anton Pann (1796-1854)	236
II. 1. 2. 3. Dimitrie Suceveanu (1816-1898)	288
II. 2. Fixarea în notație liniară și restituirea unei variante transilvănene de cântare bisericească: Dimitrie Cunțanu și Vasile Petrașcu	341
II. 2. 1. Dimitrie Cunțanu (1837-1910)	346
II. 2. 2. Vasile Petrașcu (1889-1973)	368
II. 3. Construcția naționalului prin muzica bisericească. Selecție, prelucrare, uniformizare, difuzare: 1881 - prezent	386
II. 3. 1. Ion Popescu-Pasărea (1871-1943)	393
II. 3. 2. Procesul de uniformizare a cântărilor în cadrul Comisiilor Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române	431
II. 4. Un studiu de caz: imnul <i>Împărate ceresc</i>	453
CONSIDERAȚII FINALE	470
BIBLIOGRAFIE	474

INTRODUCERE

Lucrarea *Praznicul Cincizecimii – abordare liturgică și muzicală. Analiză de caz: cântări din tradiția ortodoxă românească a secolelor XIX-XXI* este, întâi de toate, rodul unor căutări interioare, ivite odată cu debutul formării mele spirituale și intelectuale în domeniul teologiei ortodoxe, căutări care, de-a lungul anilor de studiu, s-au convertit într-o *problematică de cercetare*, din perspectivă științifică, a receptărilor veterotestamentare, noutestamentare și patristice ale Cincizecimii, a evoluției liturgice și tipiconale a acesteia, a imnografiei și a manierei în care psalții și compozitorii români ai ultimelor trei veacuri au uzat de procedeele componistice pentru a transmite credincioșilor mesajul teologic al sărbătorii.

Întâile căutări interioare legate de Praznicul Cincizecimii ne-au fost generate de o indescritibilă fascinație față de evenimentul istoric al Pogorârii Sfântului Duh, când Sfinții Apostoli s-au îndumnezeit, iar Domnul S-a sălășluit în inimile lor. Duhul Sfânt, Cel Care ne așează în relație cu Dumnezeu, este singura Persoană din Sfânta Treime despre Care știm foarte puține lucruri și Care nu S-a revelat în chip deplin. Taina Duhului Sfânt ne-a îndemnat să ne aplecăm cu atenție asupra scrierilor care problematizează persoana și lucrarea Sa, căutând să înțelegem, deocamdată rațional, cum se dobândește părtășia harului dumnezeiesc, atât pentru propria noastră devenire spirituală, cât și pentru a transmite cunoștințele pe această temă, în contextele didactice și catehetice în care eram chemați să ne exprimăm. Am descoperit, astfel, teologia empirică a părinților niptici, a celor care, încă din această viață, s-au întâlnit cu Dumnezeu și au avut experiența Duhului Sfânt, tocmai pentru că sărbătoarea Cincizecimii, ca manifestare văzută a Celei de-a Treia Persoane a Sfintei Treimi, se face simțită și în zilele noastre, în inimile oamenilor curați și râvnitori, dar și în sfintele și dumnezeieștile taine.

Deoarece credem, cu tărie, că o teză de doctorat în teologie trebuie să fie mai mult decât un „rit de trecere” în lumea academică, iar rezultatele cercetărilor ei trebuie să fie grăitoare nu doar pentru candidat sau pentru specialiștii din comunitatea sa profesională, ci și pentru credincioșii de rând, în alegerea temei am pornit de la premisa că, în Biserică, aceștia vin, mai întâi, în contact cu teologia unei sărbători și, implicit, a Praznicului Cincizecimii, prin cântările îndătinate, integrate oficiului cultic, abia apoi prin lecturile biblice și eventualele exegeze. În această logică și ținând cont de specificul subdomeniului de studii doctorale – muzică și ritual bisericesc –, am preferat abordării hiperspecializate, pe care o presupune analiza muzicală a unor cântări din slujba Cincizecimii din tradiția românească a secolelor XIX-XXI, o cercetare care marșează pe contextualizarea multiplă a acestei analize, din perspectivă imnografică, liturgică și tipiconală, patristică și biblică, uzând de un instrumentar metodologic pe care l-am dobândit și l-am exersat în perioada studiilor universitare în Teologie Pastorală, finalizate cu o lucrare care trata, din punct de vedere muzical, Canonul Învierii, și, respectiv, în Filologie Clasică, unde am elaborat o teză intitulată *Grigorie de Nazianz și noua prozodie bizantină*, dar și în perioada studiilor postuniversitare de masterat în Doctrină și hermeneutică biblică, încheiate cu disertația *Antitezele mateiene (Mt. 5,21-48). O bază biblică pentru un dialog iudeo-creștin*. În plus, considerăm că o asemenea manieră de tratare a temei din mai multe perspective și, deci, adresabilitatea lucrării către categorii diverse de cititori își găsesc justificarea în chiar esența momentului Cincizecimii, când, prin lucrarea Duhului, mesajul despre Iisus Hristos Cel înviat a putut să fie transmis tuturor neamurilor prezente.

Tratarea în această manieră a temei conferă cercetării noastre un grad de noutate ridicat, în peisajul academic actual, nu doar prin analiza de caz pe care o propunem – cântările selectate nefiind, până în acest moment, studiate de muzicologi din perspectiva parametrilor structurali –, ci și prin raportarea dimensiunii muzical-imnografice a Praznicului Cincizecimii la dimensiunea sa liturgică. Deși există o tradiție a cercetă-

rilor monografice a diferitelor perioade ale ciclului festiv bisericesc, în ceea ce privește Praznicul Cincizecimii, bibliografia de specialitate la care am avut acces fie focalizează doar unele aspecte din întreaga sa textualitate, cum ar fi originea și evoluția Praznicului, în perioada primelor secole, și dependența de sărbătoarea iudaică a primelor roade¹, fie propun lecturi în cheie simbolică ale unor aspecte ale sărbătorii². Ponderea cea mai ridicată o dețin, însă, lucrările liturgice cu caracter general, care vorbesc despre Praznicul Cincizecimii în contextul structurii anului bisericesc³. În ceea ce privește perspectiva iconografică,

¹ Constantin Andronikof, „Le sens des Fêtes”, tome II: *Le cycle pascal*, Lausanne-Paris, 1985; A. Baumstark, *Liturgie comparée: principes et méthodes pour l'étude des liturgies chrétiennes*, Chevetogne, 1953; Lambert Beauduin, „La Pentecôte à Antioche au IVe siècle”, in: *Questions liturgiques*. Vol. 1 (1910-1911), pp. 333-336; Lambert Beauduin, „La Pentecôte”, in: *Questions liturgiques*. Vol. 3 (1912-1913), pp. 241-253; J. Daniélou, „Easter, the Ascension and Pentecost”, in: *The Bible and the Liturgy*, Notre Dame, 1956, pp. 287-332; R. Cabié, *La Pentecôte. L'évolution de la Cinquantaine pascale au cours des saintes premières siècles*, Tournai, Paris, 1965; Y. Congar, *Pentecostés*, 2 ed. Barcelona 1967; Th. Hopko, , *L'Eglise, les sacrements, les cycles liturgiques, les fêtes*, Paris, ITO, 1984; T. Talley, *The Origins of the Liturgical Year* (Second, Emended Addition), Collegeville, 1986; T. Talley, *The Origins of the Liturgical Year* (Second, Emended Addition), Collegeville, 1986; Albert Gerhards and Clemens Leonhard (eds.), *Jewish and Christian Liturgy and Worship: New Insights into its History and Interaction*. Jewish and Christian Perspectives 15, Leiden, Brill, 2007.

² E. Flicoteaux, *Le rayonnement de la Pentecôte*, Paris 1957; C. Jean-Nesmy, *Spiritualité de la Pentecôte*, Paris 1960; Wendy M. Wright, *The Rising: Living the Mysteries of Lent, Easter and Pentecost*, Nashville, 1994; Boris Bobrinskoy, *Împărtășirea Duhului Sfânt*, traducere de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999; Florentin Crihălmeanu, „Temi, riti e simbolismi assunti nella preghiera della Chiesa bizantina”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, anul LV (2010) 3, pp. 3-25.

³ K. Kellner, *Heortology: A History of the Christian Festivals from their Origin to the Present Day*, London, 1908; G. Huck (ed.), *Major Feasts and Seasons*, Washington, D.C., 1975; Adolf Adam, *The Liturgical Year: Its History and Its Meaning After the Reform of the Liturgy*, Liturgical Press, 1992; Raniero Cantalamessa, *The Mystery of Pentecost*, Liturgical Press, Collegeville, MN/Un, 2000; Alexander Schmemmann, *Introducere în teologie liturgică*, traducere Vasile Bîrzu, Editura Sophia, București, 2002.

se pot consulta cu folos lucrări generale dedicate Penticostarului și corpusuri de texte imnografice⁴. Lipsesc, cum observam deja, cercetări centrate pe variantele muzicale românești la Praznicul Cincizecimii, dintre care am ales pentru a analiza, în prezenta lucrare, unele alcătuite de Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Dimitrie Suceveanu, Dimitrie Cunțanu, Vasile Petrașcu, Ion Popescu-Pasărea, Nicolae Lungu, Nicu Moldoveanu și colaboratorii pe care aceștia din urmă i-au avut în cadrul Comisiilor Sinodale în care au activat. Desigur, analiza exemplurilor muzicale din creația autorilor amintiți va fi una simptomatică, nicidecum exhaustivă, întreprinsă pentru a creiona particularitățile componistice și de stil ale fiecăruia dintre aceștia, relevante, la rândul lor, pentru dinamica procesului de construcție a cântării bisericești românești, între secolele XIX-XXI.

Într-o cercetare de factură liturgică și muzicală, cum este aceea pe care o propunem în paginile următoare, operăm cu o dublă metodologie: una specifică teologiei liturgice și alta specifică teologiei muzicale. Teologia liturgică, așa cum o definea preotul Alexander Schmemmann

„înseamnă, în primul rând, să găsim și să definim conceptele și categoriile care sunt capabile să exprime cât mai deplin posibil natura esențială a experienței liturgice a Bisericii; în al doilea rând, să conectăm aceste idei la sistemul de concepte pe care teologia îl folosește pentru a explica credința și doctrina Bisericii; în al treilea rând, să prezentăm datele separate ale experienței liturgice ca un întreg coerent, în ultimă analiză, ca regulă de rugăciune sălășluind în Biserică și determinând regula ei de credință”⁵.

⁴ J. M. Neale, *Hymns of the Eastern Church*, London, 1863; Wilhelm von Christ and M. Paranikas, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Leipzig, 1871; J.B. Pitra, *Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata*, Paris, 1876; J.B. Pitra, *L'hymnographie de l'Église grecque*, Imprimeria de la Civiltà Cattolica, Rome, 1867; H.J.W. Tillyard, *Byzantine Music and Hymnography*, London, 1923; Umberto Franca, *Le antifone bibliche dopo pentecoste: studio codicologico storico testuale con appendice musicale*, Roma, 1977.

⁵ Alexander Schmemmann, *Introducere în teologie liturgică*, p. 67.

În această ordine de idei, în ceea ce privește tratarea din perspectivă liturgică a temei *Praznicului Cincizecimii*, propunem, pe urmele lui Robert F. Taft⁶, un demers structurat pe trei nivele metodologice. Primul dintre acestea este dictat de penuria documentelor liturgice primare, care nu-i permite cercetătorului să refacă întru totul un text sau să traseze cu certitudine și obiectivitate maximă parcursul diacronic al ritualului; de aceea, comparația, chiar fragmentară, dintre un text și celelalte, ajută la conturarea unei posibile forme primare a Praznicului. La un al doilea nivel, în analiza noastră liturgică, ne vom folosi de metoda structuralistă, Taft fiind de părere că „structura este un model ce revelează felul în care părțile funcționează”⁷, de aceea trebuie să existe un dialog constant între analiza structurală și cercetarea istorică. Prin aceste tip de abordare, vom studia cele mai importante Tipicoane, care ne vor permite să identificăm unitățile liturgice specifice acestui Praznic, pentru a putea revela, mai apoi, adaosurile și omiterile tipiconale, care au avut loc în diferite perioade istorice. Al treilea nivel vizează textul liturgic *strico sensu*, prin ceea ce același Taft numește lectură corectivă contextualizată⁸, care îi permite cercetătorului să deceleze sensul real al textului din corpusul imnografic al Praznicului, să stabilească locul său de origine și să prezinte dimensiunea teologică pe care o transmite acesta.

În ceea ce privește studierea din perspectivă muzicală a temei *Praznicului Cincizecimii*, vom proceda la compararea exemplelor selectate cu variantele-sursă – originale grecești sau, după caz, compoziții ale psaltților români –, scoțând în evidență asemănările și deosebirile dintre acestea, particularitățile melodice și felul în care au fost create prin uzul anumitor procedee componistice, care au variat de la autor la autor, de la secol la secol, de la provincie românească la provincie românească. Pe

⁶ Robert Taft, „The structural analysis of Liturgical Units: an essay in methodology”, in: *Beyond East and West: Problems in Liturgical Understanding*, Washington, D.C. 1984, pp. 187-203.

⁷ Robert Taft, „The structural analysis...”, p. 190.

⁸ *Ibidem*, p. 193.

baza grilelor analitice pe care le-au propus și cu care au operat Victor Giuleanu⁹, Gheorghe Ciobanu¹⁰, Vasile Stanciu¹¹ și Maria Alexandru¹², am elaborat un model complex de analiză muzicală, care implică, pe de-o parte, elementele textului innografic, iar pe de altă parte, elementele textului muzical. Mai exact, la un prim nivel, vom proceda la o analiză macrostructurală comparată, vizând elemente de structură prozodică și ideatică a textului innografic. Al doilea nivel analitic vizează textul muzical la următorii parametri: angrenajul funcțional-modal, melodică și sistem cadențial.

Cele două perspective de abordare a temei *Praznicului Cincizecimii* au determinat structurarea lucrării noastre în două părți mari. Astfel, prima parte se deschide cu un capitol dedicat originii și dezvoltării istorice a Praznicului Cincizecimii, așa cum ne-o relevă pasaje scripturistice din Vechiul și Noul Testament, precum și omilii și comentarii biblice ale Părinților Bisericii din secolele II-IV, adică de până la pătrunderea sărbătorii în ciclul liturgic anual, toate fiind surse deosebit de relevante pentru înțelegerea modului în care Cincizecimea a fost receptată de către primele comunități creștine. După un al doilea capitol, care inventariază cărțile de cult grecești și slavonești ce au condus la apariția *Penticostarului* în limba română, delimitează rangul sărbătorii și indică principalii ei innografi, în al treilea capitol, vom proceda la analiza elementelor tipiconale ale Praznicului Cincizecimii, încheind prima parte cu o analiză structurală și tematică a imnelor liturgice proprii sărbătorii. Această primă parte a lucrării noastre oferă,

⁹ Victor Giuleanu, *Melodica bizantină. Studiu theoretic și morfologic al stilului modern (neo-bizantin)*, Editura Muzicală, București, 1981.

¹⁰ Gheorghe Ciobanu, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. I, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1974.

¹¹ Vasile Stanciu, *Muzica bisericească ortodoxă din Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996.

¹² Maria Alexandru și Costas Tsougras, „On the Methodology of Structural Analysis in Byzantine and Classical Western Music - A Comparison”, in: *Symposium "The Current State of Byzantine Musical Studies after 75 Years of MMB"*, Copenhagen, 17th (June 2006), pp. 1-19.

în fapt, cadrul general pentru analiza de caz pe care o vom întreprinde în partea a doua, asupra unor cântări la Praznicul Cincizecimii din tradiția românească ortodoxă a secolelor XIX-XXI, privite în contextul activității componistice a autorilor, al tendințelor și curentelor pe care fiecare dintre aceștia le-au generat și/sau le-au reprezentat în istoria muzicii bisericești românești.

Traducând în termeni muzicali particularitățile structurale ale lucrării noastre, comparația cea mai la îndemână ar fi aceea cu o partitură polifonică, în care fiecare voce are, la un moment dat, partea ei solistică, rămânând în armonie cu celelalte voci. La fel, în genul de abordare pe care-o propunem, fiecare „voce” duce partitura cunoașterii până la un punct, după care o altă „voce” vine să adauge noi nuanțe temei, pentru o optimă transmitere a mesajului către toate categoriile posibile de receptori.

ISBN: 978-606-37-0735-3